

IMANUEL KANT

(1724–1804)

Aleksandar Čučković, Ekonomski fakultet, Subotica

temeljna pitanja

- Postavlja **tri osnovna pitanja** i na svako od njih odgovara u jednoj knjizi, želeći da odgovori na suštinsko pitanje: „**Šta je čovek?**”
 1. **Šta čovek može da zna?** (tj. kakve su i kolike njegove moći saznanja?)
– *Kritika čistog uma*
 2. **Šta čovek treba da radi?** (da bi bio slobodno biće koje ne ugrožava i ne narušava slobodu drugih ljudi)
– *Kritika praktičnog uma*
 3. **Čemu čovek treba da se nada?** (da bi mogao shvatiti prirodu kao celinu i da u haosu može da nađe red, lepotu i smisao)
– *Kritika moći suđenja*

prosvetiteljstvo

geografski	EMPIRIZAM	RACIONALIZAM
	anglosaksonski	kontinentalan
glavni predstavnici	Hobs, Lok, Bekli, Hjum	Dekart, Spinoza, Lajbnic
težište	analiza empirijskog	logičko-racionalan izvod
izvor saznanja	čulnost	um
polazište	oset	urođena ideja
ishod	<p>prosvetiteljstvo</p>	
prevladavanje	<p>Kant: transcendentalna refleksija</p> <p>“opažaji bez pojmova su slepi” “misli bez sadržaja su prazne”</p>	

poreklo saznanja

- **Kritika:**
 - empirista (potcenjivanje stvaralačke moći razuma u saznanju)
 - racionalista (favorizovanje isključivo razuma)
- Potreba da se ispita ono što naša sopstvena moć saznanja (pobuđena samo čulnim utiscima) **dodaje sama iz sebe**
- Traga se za nečim što je **a priori** dato
 - pre
 - nezavisnood svih čulnih utisaka
- Iznalaženje apriornih sadržaja koji proširuju naše saznanje značilo bi potvrđivanje **moći stvaranja novih saznanja iz samog čovekovog uma**
- Čista moć subjektivnosti potvrđuje se u sintetičkim sudovima *a priori*
- Polazi se od razmatranja razlike između sudova:
 - analitičkih i sintetičkih
 - apriornih i aposteriornih

podela sudova

- **Analički sudovi** ne proširuju saznanje, već samo objašnjavaju jednu stvar ne izlazeći van njenog pojma, odnosno raščlanjavajući ga i otkrivajući predikat u njemu
- **Sintetički sudovi** dodaju predikat različit od onoga što se u pojmu zamišlja, kao što je to slučaj sa svim empirijskim sudovima
- Postavlja se pitanje:
 - da li su i, ako jesu
 - kako su mogući **sintetički sudovi a priori**, (jer jedino bi oni bili dodaci saznanja od strane razuma, dok su analitički sudovi (iako apriorni) samo pojašnjavajući)
 - Takve sudove možemo da nađemo u osnovnim načelima matematike, ali i svake teorijske nauke

	<i>a priori</i>	<i>a posteriori</i>
analitički	„Sva tela su rasprostrta.“	
sintetički	$5 + 7 = 12$	„Sva tela su teška.“

moći saznanja

- Polazi se od tradicionalne podele moći saznanja: čulnost, razum i um
- Na svakom od nivoa traži se **element** koji saznanju daje **opštost** i **nužnost**
- **Sadržaj** saznanja je:
 - neodređen
 - neformiran
 - čista mogućnost
- **Forma** saznanja je ono što:
 - stvara
 - oblikuje
 - uređuje
- Zato se pažnja usmerava na čiste forme moći saznanja:
 - forme čulnosti
 - forme razuma
- U tim formama ispoljava se **čista subjektivnost saznajnih moći**, koje nema ni u kakvom sadržaju, tj. predmetu – **sfera transcendentnosti**

transcendentalna filozofija

„Transcendentalno je svako saznanje koje se ne bavi predmetima, već našim saznanjem o predmetima, ukoliko ono treba da je *a priori*.“

- Filozofija koja se ne bavi ispitivanjem predmeta već našim saznanjima o predmetima naziva **transcendentalnom filozofijom**
- Budući da filozofija ispituje ono što (u okviru moći subjekta) prethodi iskustvu, **predmetnost** ostaje sa one strane, odnosno on se proglašava **transcendentnim**
 - **transcendentalnost** – subjektivni uslovi iskustva
 - **transcendentnost** – onostrana, nama nedostupna, objektivna „stvar po sebi“
- Svi sadržaji saznanja potiču iz iskustva, pa su **promenljivi** i **raznoliki**
- Zbog toga se **sadržajno saznanje** prepušta **naukama**
- Filozofija treba da ispita ono što našem saznanju daje oblik
- U potrazi za formalnim elementima saznanja, pristupa se ispitivanju svakog od pomenuta tri nivoa saznanja

čiste forme čulnosti

- Čiste forme čulnosti su **prostor** i **vreme**
- To znači da mi nikada ništa ne iskušavamo preko naših čula, a da sadržaj toga iskustva ne zadobija prostorni i vremenski karakter
- Da od ovih formi ne bi napravio puke subjektivne entitete i time završio u solipsizmu, Kant im je pripisao:
 - *transcendentalni idealitet*: oni su bitni uslovi svakog opažanja u samom subjektu
 - *empirijski realitet* – oni važe za sve predmete koji se opažaju
- Ono što se opaža je **pojava**
- Iza pojave stoji **stvar po sebi**, ali je ona nedohvatna.

čiste forme razuma: kategorije

- ① kvantitet (jedinstvo, mnoštvo, celokupnost)
 - ② kvalitet (realnost, negacija, limitacija)
 - ③ relacija (inherencija i supstancija, kauzalitet i dependancija, delovanje i trpljenje)
 - ④ modalitet (mogućnost – egzistencija, nužnost – slučajnost)
- U ovim kategorijama se nalazi **stvaralačka moć sinteze** kojom se nešto razume u raznovrsnosti i haosu opažanja koji su došli u svest preko čula
 - Tek pomoću kategorija može se razumeti čulna datost: **one omogućuju iskustva**
 - Zato se **iskustvo podudara s pojmovima** o predmetima na koje se ono odnosi
 - **Jedinstvo svesti** u kome se pokazuje sintetička moć saznanja:
 - nema uopšte iskustveni, nego **transcendentalni karakter**
 - ne zasniva se na asocijacijama, nego na **samosvesti** (*Ja mislim* prati sve moje predstave)
 - **Čista samosvest subjekta** – **transcendentalna apercepcija** – omogućava podudarnost stvari i mišljenja
 - Ne postoji problem objektivnosti saznanja, ali ni mogućnost da razum ide dalje od mogućeg iskustva

čisti um

- Čisti um po svojoj prirodi **teži stalno da pređe granice iskustva** i baš se zbog toga postavljaju pitanja od kojih „živi“ **metafizika**
- Kant je sebi pripisivao zaslugu da je prvi jasno shvatio tu razliku
- Čisti um stvara **ideje**:
 - koje sadrže ono što je **neuslovljeno**, ono čemu pripada celokupno iskustvo
 - ali samo nikada **ne može da bude predmet iskustva**
- **Ideje se izvode iz dijalektičkih zaključaka „čistog uma“** (kao što se kategorije izvode iz logičkih funkcija razuma u sudovima)
 - ideja **besmrtnosti**
 - ideja **slobode**
 - ideja **boga**
- Sve tri ideje bivaju podvrgnute kritičkom razmatranju i biva utvrđeno da one **nemaju mesta u filozofiji** ako se filozofija shvati kao nauka – negacija metafizike
- Um uvek upada u nerešiva protivrečja – **antinomije** – sa samim sobom kad pokušava da postavlja pitanja koja se odnose na stvar po sebi
- Um:
 - **ne proizvodi nikakav pojam**
 - već samo ako ustreba **oslobađa pojam razuma od neizbežnih ograničenja nekog mogućeg iskustva**
 - tako **teži da ga proširi izvan granica empiričkog**, ali ipak u vezi s njim

antinomije čistog uma

- 1a. Svet ima početak u vremenu i zatvoren je u granice (u prostoru).
- 1b. Svet je beskonačan u vremenu i prostoru.
- 2a. Svaka složena supstancija u svetu sastoji se iz prostih delova, te svuda postoji samo ono što je prosto ili što je iz njega sastavljeno.
- 2b. Nijedna složena stvar u svetu ne sastoji se iz prostih delova, te uopšte u njemu ne postoji ništa prosto.
- 3a. Pored kauzaliteta prirode postoji i kauzalitet slobode (primat praktičkog uma).
- 3b. Nema slobode, sve je kauzalitet prirode.
- 4a. Svetu pripada nešto što je ili kao njegov deo ili kao njegov uzrok jedno apsolutno nužno biće
- 4b. Niti u svetu niti izvan njega ne postoji neko apsolutno nužno biće kao njegov uzrok.
- Greši se kada se čisto subjektivni principi saznanja uzimaju kao objektivne stvari
 - Um propisuje razumu bez njegovog znanja pravac ka intelektualnom jedinstvu pojava
 - Upotreba čistih pojmova uma uvek je transcendentarna, tj. um se odnosi samo prema upotrebi razuma
 - Ideja je nužan pojam uma za koji u čulima ne može biti dat nikakav predmet koji se sa njim potpuno podudara

praktična filozofija

- Za razliku od čistog (teorijskog) uma, ograničenog svojim saznajnim moćima, **praktični um ulazi u nadčulni svet** (noumena) (što ga čini superiornim u odnosu na teorijski)
- Ideje uma ne mogu biti saznate, jer su pojam o nadčulnom, kojem ne može da odgovara ništa čulno: stoga one
 - **nisu konstitutivni**
 - već samo **regulativni principi** ljudskog saznanja
- Sloboda volje, besmrtnost duše i postojanje boga ne mogu biti nikad predmet znanja jer se **ne mogu čulno iskusiti** – pa ih stoga teorijski um ne može da dokaže – već mogu biti samo **stvar uverenja**, tj. etičkog odnošenja
- **Čovek:**
 - je **ambivalentno biće**, jer živi u svetu prirode i svetu slobode
 - sebi pribavlja vrednost i dostojanstvo kao slobodno, a ne prirodno biće → iz čega se izvodi **primat praktičkog uma**

praktična filozofija

- Sve dotadašnje etike su bile utemeljene na nekom naturalnom određenju (strasti) ili na božijoj volji, te su bile **heteronomne**
- Tradicionalna etika shvata moralno delanje kao sredstvo za neki cilj:
 - sreća
 - blaženstvo
 - korist
- Želi se da se ispita valjanost čovekovog moralnog prosuđivanja:
 - pa se normativna etika ostavlja po strani
 - traga se za apriornom praktičkom sintetičnošću ljudskog uma
- Razmatra se **samo htenje**, a ne predmeti htenja
- Moralnost počiva na slobodnoj umskoj volji, pa se ne može pojaviti kao sredstvo nečega drugoga, nego je sama sebi svrha i cilj
- Merilo moralnog delanja nije učinak, nego motiv, tj. **osećanje dužnosti** → etika čiste dužnosti
- **Suprotstavljenost trebanja i bitka**: priroda se shvata kao nešto spoljašnje ili kao unutrašnje patološko

regulativnost ideja

- ❶ **Sloboda** nije data već zadata: čovek treba moralno da deluje pretpostavljajući kao da je slobodan, pa se sloboda:
 - ne može pozitivno odrediti kao „sloboda za nešto“
 - već samo negativno kao „**sloboda od nečega**“
 - ❷ **Besmrtnost** duše se mora pretpostaviti, jer je veličina moralnog zadatka takva da se ne može do kraja realizovati u konačnosti ljudskog života: **svetost** bi bila potpuna primerenost volje moralnom zakonu
 - ❸ **Bog** (sveto biće) je otelotvorenje najvećeg dobra: saglasnost moralnog i prirodnog sveta: čovek nije tvorac saglasnosti, koja i proizvodi sreću, pa pretpostavlja kao da bog postoji
- Iz postavke po kojoj se samo dobra volja kao autonomna volja može apsolutno pokazati dobrom dolazi se do nužnosti, do kategoričnosti svog temeljnog moralnog zakona, do čuvenog kategoričkog imperativa

kategorički imperativ

1. **formulacija:** „Postupaj tako da maksima tvoje volje uvek može važiti kao princip opšteg zakonodavstva.“

Reč je logicizmu, budući da se ovaj fakt uma ne može izvesti, nego se sam nameće kao sintetički stav *a priori*

2. **formulacija:** „Postupaj tako da čovečanstvo u tvojoj ličnosti, i u ličnosti svakog drugog, uvek upotrebljavaš ujedno i kao cilj, a nikada samo kao sredstvo.“
- Sva bića koja imaju um i volju (iz koje proizilaze sklonost ili dužnost) primorana su da se upravljaju prema čistoj volji u formi zapovesti
 - Interes spekulativne upotrebe uma sastoji se u saznanju objekta do najviših principa *a priori*
 - Interes njegove praktične upotrebe u određivanju volje s obzirom na poslednju i potpunu svrhu
 - Kako su to dve sposobnosti istog uma, a kako one ne smeju biti u protivrečju, to se onda praktičnom umu dodeljuje prioritet, pa on, iako ne proširuje spekulativno saznanje, idejama spekulativnog uma pridaje objektivni realitet da bi propisao moralni zakon
 - **Um:** – nije konstitutivan, u smislu da proširuje naše saznanje o svetu
 - već je **regulativan**, u smislu da doprinosi našem boravljenju u njemu
 - Ovde nad dokazom preteže interes, koji je, na kraju krajeva, uvek praktički, jer je čovek prevashodno praktično biće

Bekon, Dekart i Kant

- Ako Kanta uporedimo sa začetnicima moderne filozofije Bekonom i Dekartom, pokazuju se razlike važne za shvatanje njegove filozofije.
 - Bekon je želeo da ljudi prevaziđu svoje zablude tako što će se okrenuti spoljašnjem svetu i iskustvu
- Kant isto smatra da je bez iskustva nemoguće doći do konkretnih znanja, ali shvata da ne postoji čisto iskustvo i da *subjektive moći* tek čine iskustvo mogućim
 - Dekart brani prava subjekta na svoje mišljenje
- Kant naglašava da prava nisu dovoljna, nego da se ona moraju iskoristiti tako što ćemo stvarati nove teorije, nove hipoteze koja će proširivati mogućnosti shvatanja sveta
- Um mora sa principima svojih sudova:
 - ići napred prema stalnim zakonima
 - nagoniti prirodu da odgovara na njegova pitanja
 - ne sme dozvoliti da ga priroda “vodi na povocu”
 - jer on uviđa samo ono što sam proizvodi prema svome planu
 - Inače će slučajna posmatranja koja nisu vršena po kakvom unapred izrađenom planu i ne stoje ni u kakvoj međusobnoj vezi u jednom nužnom zakonu koji je umu potreban i koji on traži
- Um mora da pristupi prirodi držeći:
 - u jednoj ruci svoje principe, na osnovu kojih jedino saglasne pojave mogu imati značenje zakona
 - a u drugoj eksperiment koji je on smislio na osnovu tih principa

VEŽBE

Kritika čistog uma, str 16-17.

“Dosada se pretpostavljalo da se sve naše saznanje mora upravljati prema predmetima; ali pod ovom pretpostavkom propadali su svi pokušaji koji su činjeni da se o predmetima isposluje nešto *a priori* pomoću pojmova, čime bi se naše saznanje proširilo. Zbog toga neka se jednom proba da li u problemima metafizike nećemo bolje uspevati ako pretpostavimo da se predmeti moraju upravljati prema našem saznanju, što već bolje odgovara zahtevu mogućnosti jednoga njihovog saznanja *a priori* koje o predmetima treba da utvrdi pre nego nam oni budu dati. S tim stoji stvar isto onako kao sa prvim mislima Kopernikovim, koji, pošto sa objašnjenjem nebeskih kretanja nije išlo kako treba dok je pretpostavljao da se cela vojska zvezda kreće oko posmatrača, učini pokušaj da li neće bolje uspeti ako pretpostavi da se posmatralac okreće, a da zvezde naprotiv miruju.”

- Razlika između analitičkih i sintetičkih, te apriornih i aposteriornih sudova
- Tradicionalna podela moći saznanja (čulnost, razum i um) i traženje elemenata koji saznanju daju **opštost** i **nužnost**
- U tim formama ispoljava se **čista subjektivnost saznajnih moći**, koje nema ni u kakvom sadržaju, tj. predmetu – sfera **transcendentalnosti**
- Iznalaženje apriornih sadržaja koji proširuju naše saznanje značilo bi potvrđivanje **moći stvaranja novih saznanja iz samog čovekovog uma**

Da sve naše saznanje počinje sa iskustvom, u to se ne može sumnjati; jer šta bi inače moglo da pobudi moć saznanja na upražnjavanje svoje funkcije, ako to ne bi učinili predmeti koji draže naša čula, te delimice sami sobom proizvode predstave delimice pak pokreću funkciju našega razuma da ove predstave upoređuje, da ih spaja i razdvaja, te tako da sirovi materijal čulnih utisaka preradi u takvo saznanje predmeta koje se zove iskustvo? Dakle, u pogledu vremena nijedno saznanje u nama ne prethodi iskustvu, i sa iskustvom počinje svako saznanje.

Ali, premda celokupno naše saznanje počinje sa iskustvom, ipak zbog toga ne proističe sve saznanje iz iskustva. Jer moguće je da se, štaviše, naše iskustveno saznanje sastoji iz onoga što primamo preko utisaka i iz onoga što naša sopstvena moć saznanja (pobuđena samo čulnim utiscima) dodaje iz same sebe, a koji dodatak mi ne možemo razlikovati od one osnovne sadržine pre nego što smo dugim vežbanjem obratili na nju pažnju i osposobili se za njegovo izdvajanje.

Dakle, postoji bar jedno pitanje koje je potrebno još bliže proučiti i koje se ne sme odmah prema prvom izgledu odgurnuti kao svršeno, naime: da li postoji takvo saznanje koje je nezavisno od iskustva, pa čak i od svih čulnih utisaka? Takva saznanja zovu se saznanje *a priori* i razlikuju se od empiričkih saznanja koja imaju svoje izvore *a posteriori*, to jest u iskustvu.

- Razlika između analitičkih i sintetičkih, te apriornih i aposteriornih sudova
- **Sadržaj** saznanja: neodređen, neformiran i čista mogućnost
- **Forma** saznanja: stvara, oblikuje i uređuje saznanje
- Pažnja usmerava na čiste forme moći saznanja: forme čulnosti i forme razuma
- U tim formama ispoljava se **čista subjektivnost saznajnih moći**, koje nema ni u kakvom sadržaju, tj. predmetu – sfera **transcendentalnosti**

Kritika čistog uma, str. 73.

Naše saznanje proizlazi iz dva osnovna izvora duha od kojih se prvi sastoji u primanju predstava (receptivitet utisaka), a drugi u sposobnosti da se pomoću ovih predstava sazna neki predmet (spontanitet pojmova). Preko prvog izvora nam jedan predmet biva dat; preko drugog, on se zamišlja u odnosu na onu predstavu (kao prostu odredbu duha). Dakle, opažaji i pojmovi sačinjavaju elemente svega našeg saznanja, tako da niti mogu pojmovi dati saznanje bez opažaja koji ima na neki način odgovara, niti opažaj bez pojmova. ... Misli bez sadržaja jesu prazne, opažaji bez pojmova jesu slepi.

- Prevladavanje jednostranosti empirizma i racionalizma
- Apriornost forme i aposteriornost sadržaja saznanja
- Transcendentalna filozofija treba da ispita uslove saznanja, dok se ispitivanje sadržaja saznanja ostavlja pojedinačnim naukama
- Hegelova kritika “razumske filozofije”:
 - nivo podvojenosti subjekta i objekta
 - neprevladanost odeljenosti pojave i “stvari po sebi”

Kritika čistog uma, str. 228.

Ali sam naziv pojma uma pokazuje već sada da se takav pojam neće moći da ograniči na iskustvo, jer se on odnosi na jedno saznanje od koga je svako empiričko saznanje samo jedan deo (možda na celinu mogućeg iskustva ili njegove empiričke sinteze) i do koga, doduše, nikakvo stvarno iskustvo nikada ne doseže potpuno, premda je uvek jedan deo njegov. Pojmovi uma služe *shvatanju*, kao što pojmovi razuma služe *razumevanju* (opažaja). Pošto pojmovi uma sadrže ono što je neuslovljeno, to se oni odnose na nešto čemu pripada celokupno iskustvo, ali što samo nikad ne može biti predmet iskustva: na nešto do čega nas dovodi um u svojim zaključcima izvedenim iz iskustva, i prema čemu on ceni i odmerava stupanj svoje empiričke upotrebe, ali što nikada ne sačinjava neki član empiričke sinteze.

Kritika praktičnog uma, str. 140.

Prema tome, u povezanosti čistog spekulativnog uma sa čistim praktičnim umom u jedno saznanje ovaj poslednji ima *primat*, pretpostavljajući, naime, da ta povezanost nije *slučajna* i proizvoljna, nego *a priori* zasnovana na samom umu, dakle *nužna*.

Kritika praktičnog uma

Postupaj tako da čovečanstvo u tvojoj ličnosti, i u ličnosti svakog drugog, uvek upotrebljavaš kao cilj, a nikada kao sredstvo.

Postupaj tako da čovečanstvo u tvojoj ličnosti, i u ličnosti svakog drugog, uvek upotrebljavaš **i** kao cilj, a nikada **samo** kao sredstvo.

- D
- a

JOHAN GOTLIB FIHTE

(1762–1814)

temeljna pitanja

- Fihte je ispočetka bio sledbenik Kantove filozofije, dok nije zaključio da je potrebno biti veran njenom duhu, ali ne i njenom slovu
- Kant: naglašava primat praktičkog uma:
 - ali to još nema pravih spekulativno-teorijskih posledica
 - ostaje se na rubu pukog postulata
 - jer je iznuđen tek antinomijom ideje slobode teorijskog uma
- Fihte: praktički um uzima za princip filozofije
 - iz čega proizilazi primat etičkog mišljenja u filozofiji
 - svestan je zadatka izgradnje sistema u filozofiji, a taj zadatak podrazumeva ujedinjenje teorijske i praktične filozofije, tj. njihovo zajedničko izvođenje iz jednog jedinstvenog principa
- Fihte: praktički um uzima za princip filozofije

delotvorna radnja

- Tradicionalna metafizika: polazi od postavljenog bitka
- Fihte: bitak se tek uspostavlja kao rezultat refleksije moralne svesti o sebi samoj: **bitak je samo događanje samosvesti**
- Bitak je uvučen u proces, on je sam taj proces produciranja i reproduciranja svega što jeste, i samo tako uopšte nešto može biti
- Kant: Pod „Ja mislim.“ se podrazumeva osoba (individualitet)
- Fithe: „Ja mislim.“ je tek **teza**, ali se mora doći do jastva, tj. vlastite duhovnosti uopšte, koja tek postavlja osobenost, što je– **sinteza**
- Filozofija:
 - ne treba da polazi od neke činjenice, tj. od svesti
 - već od delotvorne radnje (samosvesti), tj. od čiste delatnosti koja ne pretpostavlja objekt nego ga sama proizvodi
- U tom smislu, delovanje neposredno postaje delom
- Sloboda se ne da pojmovno odrediti, jer nije predmet teorijskog objašnjavanja, nego je ona srž našeg bića, ali samo kao dispozicija, koje postajemo svesni stalnom upotrebom

prioritet delovanja

- U filozofiranju se može početi od:
 - bitka (celokupna tradicija):
 - ali se onda svet zatvara
 - nema odgovora o samoj mogućnosti svega što jeste (sveta)
 - svet je neobjašnjiv
 - od slobode:
 - svet se otvara
 - mogućnost je već na delu, te sama potvrđuje ono o čemu se ovde pita
- Bit transcendentalnog idealizma: pojam bitka nije prvi, iskonski pojam, nego samo izvedeni i negativni pojam (suprotnost delatnosti)
- Idealizam:
 - sloboda ono jedino pozitivno
 - bitak je samo prosta negacija slobode
- Delatnost ima logički i ontološki primat u odnosu na bitak

delanje kao temelj saznanja

1. **Teorijsko učenje: Ja samo sebe određuje putem Ne-Ja**
 - Pomoću jedne delatnosti (koja je prvobitno i nesvesna) Ja ograničava samo sebe u svojoj čistoj, beskrajnoj, apsolutnoj aktivnosti
 - Tom nesvesnom aktivnošću čistog Ja nastaju predstave i predmeti uopšte
2. **Praktičko učenje** o nauci može da objasni nastanak samoograničenja apsolutnog Ja
 - teorijski um ograničava Ja s Ne-Ja
 - praktički um čini obratno: ograničava Ne-Ja od strane Ja
- Ja:
 - **teorijsko Ja** stavlja samo sebi granice, da bi praktičko Ja imalo šta da savlada
 - tek **praktičko Ja** jeste **Apsolutno Ja**, jer upravo ono teži da to postane
- Veruje u svoju slobodu, zbog čega je apsolutno slobodno, te
 - dela prema svojoj savesti
 - obavlja svoje određenje
- **Čovek** i nije ništa drugo nego čin, i to **slobodan čin** – “analiza pojma slobode”
- **Delanje je temelj saznanja**

identitet subjekta i objekta

- Kant: ne uviđa da um (time što samog sebe postavlja za predmet kritike) istovremeno proširuje i saznanje, čime se uzdiže na nivo samosvesti
- Fihte: koren svesti treba tražiti u samosvesti, tj. u praktičkom području
- Filozofija postaje etika u najširem smislu
- Um (Ja):
 - po sebi je naprosto praktički
 - postaje teorijskim tek primenom svojih zakona (na Ne-Ja)
- Spekulativno mišljeni čisti praktički um (“Ja”) jeste **identični subjekt-objekt**, koji:
 - nije neko stanje
 - niti mirovanje
 - niti rezultat nečega

jer sva takva određenja proizilaze iz teorijskog usmerenja uma, tj. iz razdvajanja subjekta i objekta

- Ja i Ne-ja nisu oprečni, već se razlikuju samo po stepenu realiteta (kao svetlo i mrak)
- Realitet Ne-ja je samo trpljenje samoodređujućeg Ja
- Trpljenje je samo neznatniji kvantum delatnosti

intelektualni opažaj

- Ja:
 - je beskonačno, ali se mora ograničiti i odrediti da bi se moglo misliti i delovati
 - je sloboda kao slobodna delatnost, tj. *samodelatnost*
 - ima osnov u sebi samom, zbog čega može da prati svu svoju delatnost
- Takva neposredna svest naziva se *intelektualnim opažajem*
- Identitet subjekta i objekta:
 - ne iskazuje nikakav odnos gotovog subjekta i nezavisno-spoljašnje datog objekta
 - nego je shvaćen kao:
 - unutrašnje previranje
 - nemir i događanje uzajamnog neprekidnog sjedinjavanja i razjedinjavanja
 - što proizilazi iz samoga bitnog karaktera samodelatnosti
 - koja je proces sintetičkog uspostavljanja i subjekta i objekta i njihovog identiteta kao slobodnog čina

apsolutna sloboda

- Sloboda:
 - kao aposolutni početak omogućuje
 - slobodu kao realno događanje ili oslobađanje
- Takav početak je kao čista spontanost, princip ili odluka realniji od svega realnog z bivanja koje mu sledi u vidu određenog fakticiteta života
- Apsolutna sloboda kao forma koja omogućuje sve što jeste, pa i neslobodu
- Nemačka klasična filozofija će u *praksis* ubrojiti i *poiesis*, pa čak i *theoriu*
- Filozofija treba da prestane da bude “znanje o stvarima” (*Ding-Philosophie*) i da postane:
 - znanje o samim izvorima saznanja (kao i Kantovo transcendentarno saznanje)
 - znanje o znanju, “učenje o nauci” (*Wissenschaftslehre*)
 - znanje koje nije naprosto empirijski proizvod
 - već izvorno Ja koje misli i proizvodi misli

učenje o nauci

- Kantovo okretanje prema subjektu, ipak je značilo neku koncepciju receptiviteta saznanja, makar samo do granice aficiranja
- Kod Fihtea se radi o čistom spontanitetu saznajne moći
- Postoje samo dve moguće filozofije:
 - dogmatizam (neslobodna svest je proizvod stvari)
 - idealizam (stvari su proizvod svesti)
- U obe ove pozicije reč je o:
 - suprotstavljanju mišljenja i bitka
 - voluntarističkoj odluci za neku od njih
- Okreće se čak i protiv tradicionalnog pojma „filozofije“, za koji smatra da opterećuje razumevanje njenog izvornog smisla i poziva
- Predlaže se upotreba naziva **učenje o nauci**, budući da filozofija uistinu predstavlja nauku svih nauka, pošto **određuje načela i forme svih nauka**

praktična filozofija

- Prvi put se jasno i otvoreno uvodi dijalektička metoda (u njenom novovekovnom vidu): teza, antiteza i sinteza
 - Doduše, već kod Kanta se javlja trijadička forma, ali kod njega $3 \neq 1+2$
 - Hegel će kritikovati lošu beskonačnost tog „upojedinjujućeg kretanja, kome je neophodno dodati povratno kretanje svega u vlastiti apsolutni osnov
- Ja, kao stvaralačka povezanost duha, volje i moralnosti, nailazi na prepreke u Ne-ja:
 - u spoljašnjoj stvarnosti
 - u svojoj sopstvenoj prirodnosti
- ali moralni um ima mogućnost autonomnog delovanja, pa može da savlađuje te suprotnosti svojom beskonačnom težnjom ka slobodi
- Taj odnos je prevashodno praktički, a ne teorijski
- Ishod tog odnosa je *čežnja* (vera) za realizovanim moralnim idealom, za izmirenjem prirode i slobode

VEŽBE

delanje kao temelj saznanja

„Um je po sebi naprosto praktički, a postaje teorijskim tek u primeni svojih zakona na Ne-Ja, koje ga ograničava.“

„Mi ne delamo zato što saznajemo, već saznajemo zato što samo određeni za delanje, praktički um je zato koren svakog uma.“

1. Teorijsko učenje:

- teorijski um ograničava Ja s Ne-Ja (Ja sebe ograničava u svojoj čistoj apsolutnoj aktivnosti)
- nesvesnom aktivnošću čistog Ja nastaju predstave i predmeti uopšte
- a sve to da bi praktičko Ja imalo šta da savlada

2. Praktičko učenje:

- praktički um čini obratno: ograničava Ne-Ja od strane Ja
 - tek **praktičko Ja** jeste **Apsolutno Ja** (jer upravo ono teži da to postane)
 - praktično Ja Veruje u svoju slobodu, zbog čega je apsolutno slobodno, te
 - dela prema svojoj savesti
 - obavlja svoje određenje
- **Čovek** i nije ništa drugo nego čin, i to **slobodan čin** – “analiza pojma slobode”
- **Delanje je temelj saznanja**

karakter i filozofija

Kakvu ćemo filozofiju da izaberemo zavisi, dakle, od toga kakav je ko čovek; jer filozofski sistem nije mrtav nameštaj koji bismo mogli da odložimo ili da uzmemo kako nam je volja, nego je on oduševljen dušom čoveka koji ga poseduje. Po prirodi mlitav li zbog duhovnog ropstva, učene raskoši i taštine omlitaveo i iskrivljen karakter nikada se neće vinuti do idealizma. Za filozofa se – ako se idealizam dokaže kao jedina istinska filozofija – treba roditi, za to treba biti odgojen i za to čovek treba sam da se odgaja: ali nikakvo ljudsko umeće ne može to od nekoga da učini. Zato ni ta nauka među već odraslim muškarcima ne očekuje mnoge gorljive.

- Za filozofiranje nekog filozofa važno i to kakav je on čovek
- Voluntarizam vs. predodređenost opredeljenja za neku filozofiju: teorijski ili praktički početak
- Izvorno jedinstvo ideja i stvarnosti proizilazi iz prvobitnosti delotvorne radnje: bitak je proizvod delatnosti subjekta – idealizam je nužan, ali zahteva širinu duha
- Filozofija, kao fundamentalna i univerzalna nauka, drži da je suštinska istina – istina celine, koja nije spektakularna, ali ima egzistencijalno značenje

duhovna delatnost

„Suština duha je u tome da on nema drugi predikat osim samog sebe.“ (Fihte)

„Mi smo a priori svesni celokupnog identiteta sebe samih s obzirom na svoje predstave koje pripadaju našem saznanju.“ (Kant)

- Duhovno saznanje se suštinski odnosi na neko identično Ja
- Ja je identično jedinstvo u reci naših saznanja, odnosno predstava
- Ja se u bujici empirijskih doživljaja ne gubi, nego tu reku sintetizuje i drži u svezi
- Otuda je čoveku moguće da, prisećajući se, čini sadašnjim ono prošlo, a očekujući ono buduće – na taj način prošlost i budućnost drže se kao vlastita sadašnjost – *povesnost*
- Puko čulno saznanje, kakvo se pripisuje životinji, nije samosvesno, jastveno sintetizovano saznanje

Primer: krava

- u reci svojih doživljaja nije svesna identiteta sebe same
- na neki način se u njoj gubi i s njom „teče“
- živi u neposrednosti svojih trenutnih, aktuelnih opažaja, ne sjedinjujući ih u smisaoni sklop nekog života
- ni prošlost ni budućnost ne čini sadašnjim
- ne zna da je krava, pa za sebe stoga nije ni problem

samoproizvođenje subjekta i proizvođenje realiteta

„Čovek treba samog sebe, nezavisno od svega, pomoću samog sebe, da učini nečim.“

- Subjektivističko i idealističko razvijanje Kantove filozofije
- Kantova stvar po sebi se odbacuje kao predrasuda, suvišni materijalistički ostatak
- Samo je idealizam takvo filozofsko stanovište koje može:
 - da se svede na duh (Ja)
 - omogući čovekovo uzdizanje do moralne slobode (potpune nezavisnosti od svega spoljašnjeg)
- čovek mora da bude svestan svoje samostalnosti i nezavisnosti od svega što je izvan njega

društvenost

„Čovek samo među ljudima postaje čovek... ako uopšte treba da bude ljudi, onda ih mora biti više... jer je čoveku potreban podsticaj za slobodno samostalno delovanje... a najiskonskiji oblik takvog podsticaja je vaspitanje... Sve pojedince valja vaspitati da budu ljudi, jer ljudi inače ne bi bili.“

- Čovek:
 - jeste društveno biće
 - rođenjem postaje *pojedinač ljudske vrste*
 - ali tek jedinstven način njegovog pretvaranja vlastite individualnosti čini ga *osobom*
 - da bi postao osoba, mora biti prihvaćen, priznat, podstaknut na samoostvarenje, te vaspitan i voljen od drugih
 - tek po nekome „ti“ postaje „ja“ – samo se zajedno s drugim ljudima čovek kao samosvrha može da se dovrši, razvije i ostvari
- Dva osnovna oblika ljudske društvenosti:
 - komunikacija – područje međuljudskih dodira i odnosa – lični odnos između ljudi – ljubav
 - kooperacija – saradnja ljudi koji imaju neki zajednički cilj (materijalna dobra i kulturne vrednosti) – socijalni odnos između ljudi – rad